

מקור מס' 10:

מתוך חוברת הנצחה מס' 9 של ארגון יוצאי קובל

בחוברת 9, עמ' 35, בכתבה "ביקור המלכה" מצוטטת כתבה מעיתון הצופה (14.7.2000):
מלכה קליינברג-גרליץ מהעיר קובל, אביה קבלן בניין בעיר, מספרת על אחיה משה שנהרג בפעילות פרטיזנית באזור קובל. אין פרטים נוספים בשלב זה. מלכה הסתתרה עם דודתה בבור וניצלה עם אביה. עלתה ארצה, לחמה בפלמ"ח היתה צעירת הלוחמות, בת 15, קשרית של משואות יצחק. נשבתה ע"י הלגיון הירדני עם לוחמי המקום.
מלכה אמורה היתה לכתוב ספר על חוויותיה מאותה תקופה.

סיכום שיחת טלפון עם מלכה גרליץ מיום 13.6.08

אביה של מלכה היה **אברהם קליין**. מאוחר יותר שינה שם המשפחה ל**קליינברג**. גרו ברחוב וולדמירסקיה 75 בקובל. הסבא בן ציון והסבתא הגיעו מרטנו והתיישבו בקובל. הסבא היה עושה גלגלים לעגלות.

כבנאי אבא היה מוכר גם בכפרי הסביבה והתחבב על האוקראינים וזה מה שהציל אותו, ואת אלו שהיו איתו, במהלך המלחמה.

משה, אחיה של מלכה, היה פרטיזן, היה אז בן 16 ומלכה היתה ילדה כבת 10. באותה תקופה הפרטיזנים החלו להתקרב לקובל. ביניהם היו אוקראינים וגם יהודים. החזית התקרבה מאוד לאזור בו התחבאו בבור. היה אז מצור על העיר קובל במשך כ-3 חודשים. לקראת סוף המלחמה **משה התקבל לבדו לפרטיזנים**. תחילה עסק בניקוי הנשק של הפרטיזנים ואח"כ סיפרו שנשלח להניח פצצה מתחת למסילת הרכבת. האח נהרג.

יתר יושבי הבור לא התקבלו כלוחמים אצל הפרטיזנים. אבא אמר לפרטיזנים שיש לו בת ואחות וגם לא היה לו נשק. הפרטיזנים לא היו מוכנים לקבל לשורותיהם "בשר" - אנשים ללא נשק.

גם **בן-ציון שר** הסתתר הוא בבור, כשנה וחצי היה בבור שהכין אבא. אבא הציל אותו כשהביא אותו לבור ודאג לו. הגויים רצו להרוג אותו ומלכה לא מבינה למה בעדותו בספר קובל בן ציון לא ציין זאת. בן ציון עסק במסחר בבהמות, היה קונה פרות מהגויים ולא היה אהוד בקרב הכפריים האוקראיניים. בן ציון לא היה מעולם פרטיזן. גם אותו הפרטיזנים לא הסכימו לקבל אל שורותיהם.

הם הסתתרו בבור ליד כפר בשם לובלינץ שנמצא אחרי הכפר הורודוליץ שממערב לעיר קובל. 5 היו בין המסתתרים בבור. 4 מהם קובלאים. עוד אח של אבא, שמואל הסתתר בבור, אחרי המלחמה הוא היגר לארגנטינה.
יהודי נוסף שהיה בבור נקרא איציק.

דודתה היא מלכה פרידמן שגרה בחולות ובעלה גדליה היה אופה. הם התחתנו ב-1945 והיו פעילים בברוקלין.

מקור מס' 11:

חוברת הנצחה מס' 12:

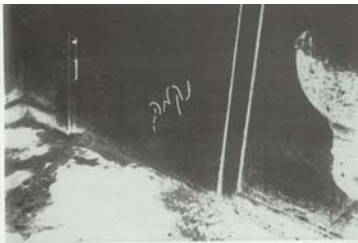
מתוכה מידע הקשור לפרטיזנים

מאמר מהכתובים, שמקורו לא ידוע על **שושנה פרל**. שושנה פעלה במחתרת בין 1939-41, בזמן פלישת הרוסים לווהלין. היא התמנתה להרכב המחליף של ההנהגה הראשית של "השומר הצעיר" בשטחים שנכבשו לאחר שכל אנשי המחתרת של ההנהגה הראשונה נתפסו ואחד מהם אף נהרג בידי השלטונות הרוסיים.

מתוך "**ספר השומר הצעיר בפולין**" (ספריית הפועלים, 1991): כל מי שעבר את העיר קובל, לא פסח על "קיר הדם והנקם" שבבית הכנסת החרב. שם, ורק אז, קבלו שבי אסיה-התיכונה את ההלם הנורא.

פרומה שוורץ (רוזינקה), יוצאת קובל סיפרה:

"עברתי בעיר שכולה חורבות. חיפשתי איזושהי משפחה יהודית שאולי נשארה בחיים. שם נודעו לי שמות הנספים, שבדמם רשמו על קירות בית הכנסת: **נקמה!...** כתובת של אחת הקבוצות החלוציות: **שושנה פרל**, **שיינדלה שוורץ**, **לאה פיש ועוד**. קראתי את השמות וברחתי..."

באותו ספר, בפרק "**תחת השלטון הסובייטי**" נכתב: "רעיון המחתרת השומרית בשטחי הכיבוש הסובייטי קיבל תנופה. התנועה חולקה לארבעה "גלילות" וכאחראים לגלילות ולמחוזות נקבעו: "... קובל- **שושנה פרל**..."

"מבין חברי ההנהגה הראשית ב' שהורכבה אחרי המאסרים של נובמבר 1940, נשאר בחיים והגיע ארצה רק אחד. **שושנה פרל** נספתה בעירה קובל בעת כניסת הנאצים לעיר. חייל ראה אותה יוצאת מפתח ביתה וירה בה..."

המערכת: יש להניח בסבירות גבוהה ששושנה פרל המשיכה בפעילות מחתרת גם בתקופת הכיבוש הנאצי, היות ושליחים מזורשה הגיעו לקובל ויצרו קשר עם חברי התנועה בעיר.

מקור מס' 12:

חוברת הנצחה מס' 13:

מתוכה מידע הקשור לפרטיזנים

דורה גודיס (חיייתה במסתור בתקופת המלחמה ובזהות בדויה, נדדה בסביבות קובל ואח"כ עברה מעבר לנהר הבוג, לסביבות העיר חלם): מאוד רציתי להצטרף לפרטיזנים, אבל לא הייתי בקשר איתם. כל כך חלמתי להצטרף לפרטיזנים, זה היה לגמרי משהו אחר.

ישראל שייניס (אינפורמציה שהגיע עליו לאחר המלחמה): סיפרו לי שאחותי פסיה עבדה בבית חולים והגניבה לגטו תרופות. כל יום יצאה לבית החולים וחזרה לגטו לאחר העבודה. פעם הגרמנים תפסו אותה ודרשו כופר של זהב כדי לשחרר אותה. אספו זהב ושיחררו אותה. מי שאסף זה היה משה פרל (היה מחברי היודנראט).

מקור מס' 13:

חוברת הנצחה מס' 14:

מתוכה מידע הקשור לפרטיזנים

1. קטעים מתוך רשימותיו של אשר פרס:

אשר ואחיו הצעיר הצליחו להימלט מבית הכנסת הגדול, לפני שנלקחו לטבח בבית הקברות החדש. הם הצליחו להגיע ליערות מסביב לעיר.

"נתקלנו במשפחה יהודית, גרשון אשתו וילדה כבת שמונה בשעת האקציה הוא ואשתו ושני ילדיו הסתתרו בבונקר, בתום האקציה יצא לבדו להשיג מחבוא למשפחתו, בהעדרו נכנסו כמה שוטרים לבית, לחפש אחרי מסתתרים, בבונקר חששו שמא בכי הילדים יסגיר אותם, יהודי אחד טפסן חנק שני ילדים, את הנכד שלו ואת התינוק של גרשון. למחרת שב גרשון לבונקר, נטל את אשתו ואת הילדה שנותרה, ויצאו ליער."

"... מלחמת הכנופיות הפולניות והאוקראיניות היו אז בעיצומן. נלחמו ביניהם, שרפו ורצחו אלו את אלה..."

"... החזית הלכה וקרבה, ביערות רבו כנופיות המחותרת של האוקראינים הבנדרובצים, של המחותרות הפולניות, וגם פרטיזנים רוסיים, נלחמו אלה באלה, וכולם רצחו את היהודים, השהייה ביער הפכה להיות מסוכנת."

"... יום אחד נתקלנו אני ואחי בקבוצת פולנים חמושים, למזלנו לא הרגו אותנו, אלא ציוו עלינו להתייצב בכפר הסמוך, להצטרף לשורותיהם. לא בטחנו בהם ולא הלכנו, ידענו שהם רוצחים יהודים. שני יהודים אחרים כן הלכו ונרצחו על ידם בלילה..."

"... המצב ביער הפך להיות מסוכן, לא יכולנו להמשיך להישאר שם יותר. הצלחנו לשכנע אלמנה זקנה, שחיה בגפה בפאתי היער, שהסכימה להחביא אותנו. חפרנו בור מתחת למיטה של הזקנה, ירדנו כל השישה, וכיסינו אותו מעלינו. ישבנו שם ימים רבים וציפינו לשחרור המתקרב. יום אחד שמענו יריות בקרבת המקום. נדרכנו בחרדה לבאות. לפתע פרץ לחדר אוקראיני חמוש וחיפש מקום להתחבא. זחל מתחת למיטה ונפל עלינו לתוך הבור. 'למען השם! הרגו אותי' צעקה הזקנה, 'אל תתנו לו לצאת חי כי הוא יהרוג את כולנו, הוא בנדיט גדול, אני מכירה אותו' צעקה הזקנה. ישבנו כולנו עליו והוא נחנק למוות. השארנו אותו בבור ויצאנו. במקום היו כבר הרוסים. זה היה באביב 1944, אחרי 22 חודשים ביער ובמחבואים, היינו חופשיים ומשוחררים! (הערת המערכת: על כך כתב גם שטיינקרוך גרשון בחוברת הנצחה 17)

2. קטעים מתוך תרגום המאמר "אהרלע" של פרידה רוזנבלט-בוכבלד שהתפרסם

בעיתון ביידיש.

(המערכת: על פי חברנו אלי מנדל ובתה חוה של פרידה רוזנבלט-בוכבלד זה סיפור אמיתי.)

(לפני המלחמה): "בעיר פעל מה שנקרה 'האנדלווקע', בית הספר למסחר. כל הפולנים והאוקראינים שלמדו שם היו אנטישמים ולעיתים תכופות מאוד נהגו להתנפל בערבים על בחורים יהודיים. אבל כאשר אראשקע אך הופיע מרחוק, נהגו להסתלק בכל המהירות האפשרית. לא פעם כבר חשו על בשרם את נחת זרועו של הז'ידעק החזק. משום כך נהג חוה לאיתים תכופות מאוד בערבים לא ללכת לישון ותמיד מצאה לעצמה איזו עבודה שצריך לעשותה, והמתונה לבן הזקונים שלה. – מי יודע מה עלול לקרות – היתה חושבת לעצמה.

על כך הוא היה נוזף בה: - מדוע לא הלכת לישון? אינך צריכה לדאוג. כל אלה שמכים יהודים פוחדים ממני. היי רגועה. בי לא יפגעו."

(עם כיבוש הנאצים האם חוה באה לחפש את משפחת בנה אהרלע ופוגשת שכנה פולניה:)

"- לא, יקירה, לא הסתלקו. לא הצליחו. לא האמינו שהם (הנאצים) יבואו עד הנה כדי לחפש יהודים – אומרת האשה (הגוייה) בהחלטיות ובשקט, כאילו לעצמה. – ואת לכי מהם מכאן, ברחי אל היער. הם עוד יכולים לחזור הנה שוב. הם או הפולנים.

- אני ליער? – חוזרת חוה על דברי האשה. – מדוע דווקא אני? לשם מה אני צריכה לחיות? אבל אמרי לי, אראשקא, בני, האם הוא נתן שיוליכו אותו? הוא לא הגן על עצמו? הוא הרי חזק. הכל חששו מפניו. ספרי מה הוא עשה.

- יקירה – מתפרצת השכנה, - מה רצית שהוא יעשה? לבדו בין כל כך הרבה גרמנים חמושים. הרי גירשו אותם כבהמות לשדה. קודם הם לקחו את ראזא (רוזה, אשתו של אהרון) עם הילד ואז הוא התנפל על החיילים והפיל שניים מהם. היתה לו גבורה. אבל בו במקום ירו בו אחרים. מה איתך? את חולה? רע לך? הנה אני מביאה לך מים.

אינפורמציה ותמונות שנמסרו ע"י חוה בוכנבלד-רוזנבלט:

אהרון צימרמן הבן של בנימין צימרמן וחווה בת צלניקר, אח של שיינדל צימרמן רוזנבלט בקובל 28 לינואר 1934. אהרון זה הוא אהרלה, גיבור הסיפור האמיתי שכתבה אמה של חוה- פרידה בטכנבלד-רוזנבלט ואשר התפרסם בחוברת הנצחה מס' 14.

Aaron Zimman, son of Benjamin Zimman and Hava, the Teacher's Daughter of Kovel
Zimman's Periodic
No. 14, January 1934

Aaron is the "Arelé" of the story written by my mother and printed in Kowel's periodics

3. יהודה כגן (*) / חרוזים מהכלא הרוסי

(*) - המקור הודפס בילקוט ווהלין מס' 40, דצמבר 1985. תרגום מידישי: בני גבירצמן

כחלום עברו שנתי הטובות
חלפו בדהרה כמו רכבת מהירה.
וכאשר קשה לי להירדם בלילות הכלא המחניקים,
צפים מעשי הזוועה שחוויתי ומציקים.

הנה אני בגטו של קובל, בבית הכנסת הגדול,
מלא גברים, ילדים ונשים, קהל גדול.
האמהות מספרות מעשיות לילדיהן
כדי להירפא בעזרתן מכאביהן ומפציעיהן.
לפתע רעשי מכוניות בקולותיהן מתערבים:
אוקראינים ואנשי ס.ס. מתנפלים כדבורים.
אך עדיין ממשיכים יהודים לכתוב על הקירות
בדם שנלקח מהרועות.
הנה מוציאים את העם היהודי לעקדה
מלאכת מלאך המוות – עד אין שיעור ומידה.
כדי שלא יישמעו זעקותיהם, מובילים אותם בלילות
אל קברי ההמונים שהוכנו להם, אל החפירות.
הגרמנים והאוקראינים קוראים "אש", "אש"
והגטו של קובל גווע בדם, בעשן ובאש.

שניים או שלושה נמלטים בחשיכה
אני, זב דם, נראה כלא יהודי, משתתף בבריחה.
אומנם כלילות החשיכו לי ימי
אבל אני - האם לא בצדק? - שוחר נקמה.
עם חוליות פרטיזנים אני מתרוצץ ביערות
בדרכים לא דרכים, בבוץ, בשדות.
קשה לשאת בנטל הן בימים והן בלילות
"השגח על עצמך!" מזדעק קול הנקמות.

בצבא האדום, במעיל ישן
בקושי נחתי ברפש על המפתן.
עכשיו עמוס כדורים, רובה ורימונים,
בכל לבי כמיה לפגוש את האויבים.

מי לי מוות, מה לי מוות? מה אומר ומה אדבר,
בלב הסופה מי יכול להישמר.
לפחות למוצץ סביב בפצצות, בדינמיט
מוצץ נהרות זיעה ואבק כאילו לתמיד,
לא איכפת לי, אני זוחל ויורה – את האויב להשמיד.
הנה הוא, לפני, מוצץ באש ובלהבה
הטעם הרוסי-יהודי שלי הוא לו לדאבה.
וכך נמשכת המלחמה ונמשכת, קשה וארוכה
ואנו ממהרים, ממהרים במסלול הנקמה...
הנה אנו כבר על אדמת הנאצים
פוגעים באויב, חוד חרבנו נועצים...
ניצוץ חיים נדלק כאן בלב
אבל... אבל... מדוע נפתחים מחדש הפצעים, הכאב?
9 במאי. ברלין מכוסה דגלי כניעה לבנים, כפרח נובל,
אבל מדוע זה מזכיר לי את בית הכנסת הגדול של קובל?

עכשיו אני נמק בכלא הרוסי,
על כי עסקתי ב"יותר מדי נקמה".
אבל בעזרת האל ואלף חרוזים בידיש
אעבור גם את זה.

(הערות המערכת: יהודה כגן יליד עיירה ליד רטנה שבמחוז קובל. בנוסף לכך נמצאת עדותו של יהודה כגן
מ-1974 במסמך יד ושם: 4180 03. יהודה שהה בגטו שבקובל לפני שברח משם, פרטים בחוברת הנצחה
17 עמ' 44)

חוברת הנצחה מס' 15: מתוכה מידע הקשור לפרטיזנים

קטעים מתוך שיחה עם: סופיה זיסקינד (עמ' 10)

... המלחמה פרצה ב-20 ביוני 1941. ביומיים-שלושה הראשונים עוד היה צבא רוסי בקובל, אף אחד לא חשב שהגרמנים כבר בשערי העיר. ביום רביעי הם התחילו להפגין אותנו. הם הפציצו אותנו כנראה ממרגמות. בעת ההפגזה הלכנו לוולקה. וולקה זה כפר סמוך לקובל. גרנו ברחוב קרליובה בונה, מאוד קרוב לתחנת הרכבת של העיר וזה היה יעד ברור להפגזות. הבית היה באותה תקופה מלא ידידים, חברים ופליטים. זה לא היה כל כך פשוט לפליטים להמשיך ולברוח מזרחה, היה צריך להשיג רישיון מהרוסים. הקובלאים עצמם השתדלו בתקופת הסובייטים להישאר בקובל.

... אני זוכרת שלפני פלישת הגרמנים המפקד האחראי על ענייני הרפואה בסביבה של הרוסים, רצה לקחת את אמא ואותי לקייב. לא את אבא, הוא היה בתפקיד. אבל לא רצינו לעזוב את הבית בלי אבא, אבא טיפל בפצועים. ... בכל השנים שברחתי מהגרמנים אני לא נתקלתי ממש בחייל גרמני. אף פעם לא בדקו לי תעודות. אני מניחה שזה כי הייתי חוצפנית. לדוגמא בברסט-ליטובסק (עיר כ-80 ק"מ מצפון לקובל, אליה ברחתי תחילה) כשחזרתי הביתה מבית החולים שם עבדתי בניקיון, הייתי עוברת ליד החיילים, לא בורחת מהם, להפך, עוברת לצד שלהם והולכת עם ראש למעלה. בקובל, כיהודיה, הסתובבתי כמה שפחות. היו לי חברים פולנים, היה לי חבר אחד טוב, את אבא שלו רצחו הגרמנים. החבר היה בא לאמא שלי ואמר: תרשי לה להוריד את הטלאי ונלך לטייל. כן, הסתכנתי והורדתי את הסרט, כמובן זה היה אסור ומסוכן, אבל אני לא הייתי היחידה. סיפור (ההישרדות) שלי מאוד צנוע, היו סיפורים שלא מן העולם הזה... כשהוקמו הגטאות הגדול והקטן שבו היינו, הכל היה כבר מהיר. בתקופה הראשונה היינו כמעט שנה בבית. הגרמנים באו מדי פעם, הוציאו מזרונים וכל מיני דברים, כששמענו שתופסים יהודים היינו מסתתרים מתחת לגג. התרגלנו לכל מיני דברים...

לפני הקמת הגטאות הקשר הטלפוני עדיין פעל. באותה תקופה היו מעט מכשירי טלפון. היו טלפונים למורים, לעורכי הדין, לרופאים ולסוחרים הגדולים. אבל כמובן המצב היה קשה מאוד. תפסו והרגו יהודים. עדיין לא היינו בטוחים למה מסוגלים הגרמנים...

... בזמן הגרמנים יותר הסתתרנו. האנשים יותר הסתתרו משעשו משהו. ... אלינו הביתה נכנסו כל מיני גרמנים. בהתחלה היו נכנסים ולוקחים מהבית חפצים, אוכל, כל מה שאפשר. שתקנו, לא הגבנו לכך. לא מכירה בקובל כאלו שהתקוממו. הכל היה אז כל-כך לא נורמאלי. מצב שכל-כך קשה להבין... ... היה לי בגטו ידיד מהעיר ראדום, שלעמקא אנדלסמן שמו (כנראה זה האיש שהעיד במשפט הנאצים והשופטים קיבלו את עדותו). גם הוא גר אצלנו בבית, היה בודד והוא לא קיבל עבודה ואז הוא התנדב. הוא היה כאילו שוטר. בעצם לא יודעת אם התנדב או נידבו אותו. רצו אנשים שאפשר לסמוך עליהם, שנידמה שאפשר לסמוך עליהם. אני חושבת שבבה מנזה פגשה אותו אחר כך (ברחבי אוקראינה) בתור גוי. הוא נשאר חי, הסתתר (בזמן המלחמה) והיגר אחריה לאוסטרליה. כשהתחילו "לנקות" את הגטו וידעו שזה הסוף, האיש (אנדלסמן) נכנס לרכבת ונסע הלוך וחזור, כך הוא סיפר לנו, שלא יתפסו אותו. הגיע עד לאודסה, לשם גם אני לאחר נדודים רבים הגעתי. אני לא חושבת שהוא אישית תפס יהודים, אבל מישהו אולי תפס. הגרמנים אחר כך הרגו את השוטרים היהודים. בשוטרים אחרים אני לא נזכרת, אותו (את אנדלסמן) אני זוכרת, הוא היה מראדום וגם אמא שלי מראדום. גם בגטו הוא המשיך לגור איתנו. אחר כך עזבתי את הגטו והוא נשאר ונפגשנו בארץ. הכל נורא מסובך. אני לא חושבת שהרבה אפשר היה לעשות (כנגד הנאצים). אבל משהו היה צריך לעשות.

בקובל אני חושבת שלא הספיקו (לעשות). תקופת הגטו היתה קצרה ובשנה הראשונה עדיין לא ידענו בדיוק (מה קורה). גם על רצה מאות היהודים בימים הראשונים נודע לנו מאוחר. ... כחודש לאחר שהשמידו את יהודי הגטו הגדול אנחנו ברחנו.

... היתה הכנה (לפני הבריחה). היתה לי חברה [פולניה] שגם היא עבדה בבית המרקחת והיא סדרה לי את התעודות. אני יצאתי מהגטו, היה אפשר איכשהו, מי שרצה יכול היה לצאת. הגדר לא היתה הרמטית כל כך. אפשר היה לברוח, אבל לא בקלות, היו פרצות בגדר. כשיצאתי לקחתי את התעודות האריות ואת מה שהיה לי בגטו (אישורי עבודה) דחפתי באיזהו מקום, כי לא הייתי בטוחה במאה אחוז אם אותו ערב מתאים לבריחה, ובאמת באותו לילה חזרתי הביתה. ההורים ישבו בבית מודאגים וחיכו. בניסיון הבריחה הראשון והשני היינו ארבעה אנשים. כולם גרו בגטו הקטן. אחד מהם היה בן-דוד שגר אצלנו ובא מלובלין. אחת מהארבעה היתה חברה של בן הדוד, של אדק. אמרתי לאדק שהוא לא יכול לצאת ביחד איתה. היא נראתה כמו "עשר יהודיות". נראתה מאוד יהודיה וזה סיכן אותנו. לבסוף סיכמנו שתשים משהו על הראש ועוד חבר אחד היה. לכל אחד מאיתנו היתה כתובת בברסט ליטובסק.

בערבים לפני הבריחה נפגשנו לפעמים עם החברים. ישבנו על יד השולחן, שתינו תה, דיברנו. דיברנו על איך אפשר לברוח. לבית המרקחת היו באים חברים פולנים. כן, הפולנים ניסו לעזור לי. הם שארגנו את התעודות, אבל לא רק זה: הם הביאו אוכל שסחבתי איתי לגטו. בקובל, היו לי הרבה שנים חברים פולניים. קובל לא היתה כזו עיר חצויה בין היהודים והגויים.

שאלה: למעשה הברחת אוכל לגטו...

צופיה: כן. אסור היה להכניס אוכל לגטו, לא הייתי סוחרת הרבה לגטו. משהו בשביל לבשל איזשהו מרק. אחר כך באמת כבר לא היה הרבה, היינו די רעבים. היו כאלו שהיה להם והיו כאלה שלא היה. איך נפרדתי? (צופיה מהרהרת ועונה לקונית)... עצוב. לא, ההורים לא אמרו לי להישאר. לא היה כבר למה להישאר. הרי רצחו כבר את יהודי הגטו הראשון, לא היה למה להישאר... המצב היה נורא, לא היה מה להפסיד. ובכל זאת לחמו על החיים. רצו לחיות. לא חשבו, לא האמינו שיהרגו את כולם. לאבא היו ידידים והציעו לו לברוח. גם היה לו פרצוף די "גויי". אבא היה תמיד מספר שבזמן הפוגרומים בקייב (לפני מלחמת העולם הראשונה) הוא טייל ברחובות ואף אחד לא חשד בו. הציעו לו (בקובל) להסתתר לבד. אבל הוא לא רצה להשאיר את המשפחה. היתה לו מלבד אשתו גם אמא ודודות, כל אלו שגרו איתנו...

שאלה: למה הצעירים לא עשו משהו, נניח מרד, למה לא ניסו לרצוח את מנטיי?
צופיה: קודם כל אז יהודים לא התמרדו. אם היו מתמרדים... (מה היה קורה?) אני לא יודעת על כל התמרדות, או מגעים עם הפרטיזנים ביערות. היו כאלו שהתמרדו, אבל התמרדו בצורה אחרת. לא היה מרד מאורגן. היו אנשים שאמרו לגרמנים: "תהרגו אותי, אני לא רוצה לחיות יותר"...

שאלה לסיום: אני מנסה להבין על החיים באותה תקופה...

צופיה: אתה לא תוכל להבין. כשאני חוזרת היום על כל השנים האלו גם אני לא מבינה. למה לא לקחנו סכין ולא שחטנו את הנאצי. כנראה ולא רק פחדנו על עצמנו, גם חשבנו מה עלולים לעשות הגרמנים לכל היהודים. להורים ולכולם. זה קשה בכלל להבין... אפשר להמשיך לחיות הלאה אם אתה שם את זה (את הזיכרונות) הצידה. אני משתדלת לזכור את ההורים בתקופות הטובות שלנו....

קטעי שיחה עם פסח רויטר- אסיר ציון (עמ' 24)

... המלחמה התחילה ב- 26 ליוני 1941. את היום הזה אזכור עד מותי, עזבתי באותו יום את קובל. עזבתי את קובל עם הצבא. זה היה היום האחרון של קובל, הרגשתי שזה הסוף. יצאנו האחרונים מקובל, ברכבת האחרונה. עבדתי במבדוק הרכבת וכך יצאנו את קובל ברכבת משא. אלו מהעובדים שרצו הצטרפו לרכבת. לא היו בדרך כלל יהודים בין העובדים. איך נפרדתי מההורים? לקחתי את הפעקעלך וברחתי... **ההורים אמרו לי: תצא, אולי אתה עוד תחיה.** הם ידעו שזה הסוף. האחות והאח נשארו בבית, כן...

... היתה מלחמה. היינו בחזית, גם העורף היה קרוב לאזור הקרבות, 30, 50 ק"מ מהחזית. נהגתי הלך וחזור, הייתי לנהג קטר, לשם כך היית חייב להיות קצין. הייתי מצויד בנשק אוטומטי. הייתי בצבא של ז'וקוב. קודם לכן שרתתי ביחידה של רוגוזובסקי.

לפני זה, ב- 1944, תפס הצבא האדום 17 באנדרים, אלו כנופיות של אוקראינים שרצחו יהודים. הרוסים תפסו אותם והם נידונו לתליה. נחשבו כאויבי העם הרוסי. אמרו לנו **שמי שרוצה יכול ללכת בהתנדבות לתלות אותם.** אני ועוד חבר בשם מישקה הלכנו ותלינו אותם...

שליח מהארץ, ארגן את ה"בריחה". עבדתי יחד עם אלתר צוקרמן ושולם קולובסקי. הלכתי להציל ילדים יהודים במסגרת ה"בריחה". היינו שייכים ל"דרור" שהיה פעיל בלודז', נדמה לי שהיה ממוקם ברחוב סולומסקה 2. הגוינט העביר כספים אותם שילמנו לפולנים כדי להוציא את הילדים. **אני הצלחתי להוציא 3-4 ילדים.** עבדנו שני אנשים כצוות. קיבלנו כתובות של גויים שאצלם היו ילדים יהודים. אז ב- 1945-1946 זה היה בתקופת הפוגרום בקלצה (רצח יהודים בידי האספסוף הפולני). חיפשנו דרך הגוינט ילדים יהודים במלניצה, הולוב, לובומל, עיירות ע"י קובל. פעם אחת חילצנו ילד בכוח: אמרו לנו שיש בהולוב ילדה אחת אצל גויה. בת של רועה צאן עיוור. הילדה (היהודיה) שהיתה בת 10 אמרה לנו בפולנית: יהודים מסריחים, אני ליהודים לא אלך. **דרך הגג נכנסנו והוצאנו את הילדה.** הביאו אותה ארצה, זה היה בשנת 1946, אין לי מושג היכן היא היום.

באזור פוזנן שבפולין **הברחנו גם קצינים יהודים, חיילים בצבא האדום.** נתנו להם בגדים אזרחיים והברחנו אותם דרך צ'כיה עם תעודות מזויפות. גם אהרון קפשווק עשה אותה עבודה, אבל במקום אחר. יהודי אחד הלשין עלי. ר'ב קה זה שם משפחתו. השלטונות הפולניים תפסו אותי. אשתי שכרה עורך דין גוי, היא קבלה את הכסף ממארגני הבריחה. היה משפט וקיבלתי מאסר של שמונה שנים. זה היה הרבה, הוכיחו שאני אשם. קודם לכן הפולנים לקחו אותי לחקירות (כולל עינויים). חקירות כל הלילה. שום דבר לא עזר לי (בגור הדין), גם לא ששרתתי כקצין בצבא האדום

וקיבלתי ציונים לשבח. האשימו אותי שעבדתי בריגול, האשמה היתה שהברחתי קצינים יהודים לישראל. בכלא ישבתי רק שלוש שנים...

קטעים מתוך מרים אורן: קטע מסיפור חיים (עמ' 65)

... אימי, דבורה ביגון- קפשוך מהבית, נולדה בעיר קובל בפולין. עיר גדולה ומשגשגת שחיו בה כ- 24000 יהודים. ב- 1930 היא סיימה את הגימנסיה העברית "תרבות" וקבלה תעודת בגרות טובה. שמונה שנים היא פרנסה את המשפחה ע"י כך שנתנה שעורים פרטיים לילדי העשירים בקובל. בשנת 1938 החליטה אמא לנסוע לפריז לאחותה כדי ללמוד באוניברסיטה. בפריז היא פגשה את אבי שגם הוא נולד בפולין, בעיר דוברוביצה ושגם הוא הגיע לצרפת ללימודים. אבא סיים באוניברסיטה שבגרנובל את הפקולטה להנדסת חשמל. הם התאהבו והתחתנו ובנובמבר 1940 נולד בנם אוסקר (אשר אחי) תינוק יפה ושמנמן עם לחיים ורודות. הורי עברו לדרום צרפת משלש סיבות: הראשונה, היא שאבי היה חולה אסטמה והרופאים יעצו לו לנסוע להרים. השנייה, היא שבאזור מונטאבאן הוא מצא עבודה במקצועו כמהנדס חשמל. והשלישית- למצוא מחבוא מפני הנאצים. בן דודי אוסקר מאן שלה לנו את ספור תקופת המלחמה ושם הוא מספר שאבי לימד אותם כל תקופת המלחמה: חשבון, היסטוריה ומסורת יהודית. **אבא ואמא היו פעילים במחתרת הצרפתית כנגד הנאצים. הם נתפסו ונעצרו.** ד"ר פאול בנה, שהיה ראש המחתרת בדרום צרפת, שהיה גם מפעילם של הורי במחתרת וגם הרופא של אבי בנושא האסטמה, הצליח לשחרר את הורי מהכלא. אנחנו צריכים להודות לצרפתים בכפר שהם לא הסגירו אותנו לגרמנים. כאשר הגרמנים היו מגיעים לכפר, הייתה עוברת תשדורת חרום ומר מרקדי, החקלאי שהחביא אותנו במבנה אבן שקודם שימש לבהמות, תרנגולות וחזירים ועכשיו הפך למגורים לשתי משפחות של יהודים...

במסגרת מדור חיפוש קרובים (עמ' 137):

מוסר הנכד יוחנן סרלין (בתאריך מאוחר יותר, גם הבת מרים, מסרה פרטים בשיחת טלפון): הרשל-גרגורי שניידר. יליד מצויב, בן מלכה ומאיר. גדל והתחנך בקובל. לחם בשורות הפרטיזנים.

מקור מס' 15:

חוברת הנצחה מס' 16: מתוכה מידע הקשור לפרטיזנים

קטעים מתוך ראיון עם חוה-אווה וייגשול:

... ובליילה אחד, שאני זוכרת היטב, נאמר לנו לעזוב את הבית. מסיבה כלשהי, אבי לא הסכים לעזוב את הבית. אינני זוכרת מדוע הייתי בבית, משום שאמי ואחותי לא היו בבית, והם (הנאצים) פרצו פנימה. הם שברו את הדלת. הדלתות היו נעולות. הם נכנסו. אבי היה לבוש בטלית. הוא התפלל. והם הרגו אותו לנגד עיני. אני באמת לא זוכרת מה עבר לי בראש. לא בכיתי. לא צרחתי. רק רצתי סביב למטבח, ויצאתי החוצה. בחוץ, אנשים רצו, והיו כמה מאיתנו, נערו צעירות. מספר חיילים גרמניים (העורך: קרוב לודאי ששומרים אוקראינים) שהקיפו את המחנה (הגטו) נתנו לנו לעבור, ואני זוכרת שאחד מהם האיר עלינו עם פנס. אני לא יודעת... אולי הוא התכוון לתת לנו לברוח, היה חשוך, (רצינו) לנסות להציל את עצמנו, וזו היתה הפעם הראשונה שהבנתי שאולי הם לא כולם רעים, משום שהוא יכול היה להרוג אותנו.

... לא הרבה לאחר מכן, כששמענו שמועות שאנחנו הולכים לאושוויץ, החלטנו שלא משנה מה יקרה, אנחנו לא נגיע לאושוויץ. החלטנו שנקפוץ מהרכבת או שנעשה משהו אחר, נתאבד. לא היו לנו כלי נשק וחשבנו שאולי נשיג רעל, את יודעת, ולא יכולנו לדבר, את יודעת. היינו נאספים לעבודה ואת יודעת... מישהו היה אומר משהו. לילה אחד באמת לקחו אותנו לרכבת. הרכבת הזו היתה כביכול לקחת אותנו לאושוויץ. ואז בזמן מסוים נאמר לנו: "כשנגיד לכם לקפוץ מהרכבת, אתם מוכרחים לעשות זאת. אם לא תקפצו, תגיעו לאושוויץ". לא רצינו להגיע לשם. קפצנו מהרכבת. ירו בי. עדיין אפשר לראות את החור, אבל אני... הם הרימו אותי. זה לא היה כל כך גרוע, ושמו אותנו בטרנספורט...

קטעים מתוך שיחה עם דורה גודיס-רופה:

... היהודים היו סגורים בבתיים שלהם. אני נפגשתי עם כמה חבר'ה בחצר של השומר הצעיר. היינו בבוקר יוצאים, יושבים ומשחקים רמי וזה הכל. בקן לא היתה בזמן הגרמנים שום פעילות. כבר בזמן הרוסים הקן לא היה פעיל. הכל היה סגור. לא ידוע לי אם היתה תנועה מחתרתית של הנוער. לא זכור לי שהיתה איזו מרידה. לקראת הסוף דיברו על פרטיזנים וכשאני העליתי את הנושא הזה בבית, אבא אמר שאפילו לא אדבר על זה. אי אפשר ואסור להתנגד לשלטון... אף אחד לא תאר לעצמו מה גרמנים יכולים לעשות. הייתי מוכנה לברוח אבל אבא אמר: לא, לא בא בחשבון. בקובל לבת 17 לא היתה דעה כלשהי...

... היתה אחת שהתחברה עם הגרמנים, שמה לילק'ה פישמן. היתה יפיפייה, מה זה יפיפייה, תמירה כמו פסל. רזה מאוד, בלונדינית אמיתית... הסיפור של לילק'ה קרה לקראת בסוף, לאחר הקמת הגטאות. לילק'ה התחברה עם איזה גרמני שרצה להציל אותה. הוא הוציא אותה מקובל, נסע איתה ללמברג, לבוב, זה סיפרו לי. ושם מישהו הלשין עליה ועצרו אותה. אחר כך כתבו בעיתון פולני בלבוב, איך כל לבוב רצה לראות איך תולים את היהודייה היפיפייה... הגרמנים פחדו להתקרב ליהודיות, הם לא היו כמו צבא אחר הלוטש עיניים אחרי בחורות יפות. זה היה פחד מוות להתחבר ליהודייה, כמה שלא תהיה יפה. הם היו מאשימים אותו בהפרת כללי הגזע ושולחים אותו לחזית.

... לא זוכרת שהיינו אז בדיכאון. לא ידוע לי שאנשים בתקופת הגטו התאבדו. הייתי בדיכאון רק כשהגרמני העליב אותי. הייתי צריכה לעמוד דום ולומר לו שהוא צודק. אבל ככה הרגשתי די עם האף למעלה. היו תקופות שפחדתי, אך למרות הכל הלכתי על המדרכה. אני לא חושבת שהורי ידעו על כך... אמא תפרה לי בגרביים מטבע של זהב ויום אחד בערב עצרו אותנו לפני הגטו. זה היה לאחר שחיסלו את הגטו הראשון, כשבוע מיום הכניסה לגטו. זה היה כשחזרנו לגטו מיום העבודה כדי לישון בגטו. דרשו מאיתנו למסור את כל מה שיש לנו: כסף וזהב, תכשיטים ואוכל שהבאנו מבחוץ. בכניסה עצרו את כולנו. כל הגנדה (הכנופיה) של הגרמנים החומים האלו עמדו שם. הם הרגו אז יהודי בכניסה לגטו, אחד שניסה להבריח משהו לתוך הגטו. חיכיתי שיבואו גם אלי והם באו עם סל קטן להכניס בו את החפצים, אבל לא הסתכלו לי לעיניים. לא מסרתי את המטבע. אבא כמעט הרג אותי אחר כך. אמר שהייתי צריכה להוריד את זה ולתת. זה היה פחד. פחד...

... בתקופת הגטו הראשונה הלכנו כל יום למכבסה שהיתה מול רחוב ה-3 למאי. הלכנו אני וההורים, מהלך של כחמש דקות. ידעתי על שער אחד בגטו, ממנו הלכנו למכבסה דרך רחוב נובו קוליובה. מותר היה לנו לצאת, לא בדקו אם היו לאנשים אישורים. מה יהיה מחוץ לגטו אף אחד לא ידע (מה יקרה אם יבקשו לראות אישורים). כל אחד שרצה היה יכול לצאת מהגטו, לא סגרו אותנו. כשגמרנו לעבוד הלכנו חזרה לישון בגטו. עמד אוקראיני ליד שער הכניסה אך לא שאל דבר. הפעם היחידה שנעצרנו בכניסה זה היה כשביקשו את הכסף והתכשיטים. זו היתה הפעם היחידה שעצרו אותנו בשער...

שאלה: מה הרגשתם בתקופת הגטו? הרי בהתחלה עדיין לא ידעתם מה קורה...

- כשקיבלנו את הבשורה לעבור לגטאות, אני לא זוכרת שהיו לי רגשות כלשהן חוש מרגש של פחד. מעבר לכך: כשאדם מאוד מפחד, פתאום הפחד נעלם והאדם נהיה אדיש. זה אני זוכרת.

שאלה: לא דווקא רגשות שלך, של הסובבים אותך...

לא זוכרת שבשלב זה שמעתי קריאות שבר, צעקות, או בכי. מאוחר יותר, כשישבתי על הגג, במחבוא שלי, ובאו לקחת את כל העובדים במכוניות המשא, שמעתי רק איך שהעובדים עולים על המכוניות האלו. שמעתי רק קול צעדים של אנשים העולים ונכנסים למשאיות. לא שמעתי צעקות או בכי, כלום. כאילו שזה מן פעולה אוטומטית שכזו.

שאלה: עד היום את שומעת את זה?

כן, בדיוק. האנשים הפסיקו כבר לפחד. האנשים ידעו שזה הסוף. לא היתה התנגדות, שום דבר.

שאלה: ובכל זאת, לפני שנלקחו אחרוני היהודים להשמדה, אבא יזם והחביא אותך, חיפש עבורך דרך הימלטות. כנראה לא ממש איבדתם את הרצון לחיות.

- באמת זה נשמע שאיבדנו את הרצון לחיות. אני עשיתי מה שאבא שלי אמר לי לעשות. לא שאני יזמתי זאת.

שאלה: כשנכנסתם לגטו, האם כבר היתה גדר מסביב?

- לא זוכרת שהיתה גדר סביב הגטו. אבל אם היה שער כנראה שהיתה גם גדר. נכנסתי דרך השער. השער הראשי היה עם בודקה וחייל אוקראיני שישב שם. לא חושבת שהיו עוד הרבה שערים. השער היה אני חושבת ברחוב ליספודובה. אני חושבת שהלכנו לגטו מרחוב וורשבסקה אל נובו קוליובה ומשם נכנסנו לגטו דרך השער. היינו יוצאים לעבודה וחוזרים בקבוצות. אסור היה לנו לבד לצאת. בכניסה לשער עמדו אנשים ממקומות עבודה אחרים וחיכו להיכנס. היהודים היו יכולים להיכנס פנימה. היה לנו לעטס (טלאי) מקדימה ומאחור. באותו יום לפנות ערב, כשדרשו שנמסור זהב וכסף וכל מה שיש, הגרמנים עמדו וחיכו לנו. כל הקבוצה עם המדים החומים עמדה שם. גם הפיקוד של הגביצקומיסר היה שם: קסנר עמד שם, גם וסטינהואזר ואחד ששמו אריך, את שם המשפחה לא זוכרת. אני זוכרת שהייתי באה לקחת מהם את הכביסה. מנטיי לא היה שם, הוא לא היה שייך להם, היה במיליציה, היה עם מדים ירוקים. הגרמנים לא היו זקוקים כנראה לתגבורת, מישהו איים עליהם??... לא היו שם שום מכות. ראיתי לפני שער הכניסה לגטו עומד יהודי בבגדים תחתונים, רק אותו הפשיטו ואחר כך הרגו אותו. לא זוכרת מי זה היה. היה לו כנראה כסף והוא לא מסר אותו. הוא רעד כמו עלה כי ידע מה מחכה לו. שמעתי את הירייה, אך לא הסתכלתי. אנשים נכנסו לגטו עם לחם, תפוחי אדמה, אפילו זה היה אסור להכניס, אך מה לא עשו האנשים בשביל לאכול. הגרמנים לא עמדו בשער כל יום, זה היה ערב מיוחד. גם אחרי הנזיפה של אבא (על שדורה לא מסרה את המטבע שברשותה) המשכתי להחזיק את מטבע הזהב.

... פעם הגיעה למכבסה חולצה אחת גם של הקסנר הזה, עם דם עליה. זה היה אחרי שנאסרו וחיסלו את השוטרים היהודיים. סיפרו שאחד השוטרים, שולם ארליך, ניסה לחנוק את קסנר. שולם היה בחור בריא. למחרת, כשבאתי לקחת כביסה רגילה מהמפקדה הנאצית, אחת החולצות שלו היתה מגואלת בדם....

מקור מס' 16:

חוברת הנצחה מס' 17: מתוכה מידע הקשור לפרטיזנים

מסמך יד ושם: M1E 114
קטעים מתוך: מכתבה של נינה רוסמן
תרגום מיידיש: בני גבירצמן

... יום אחד פרצה בהלה בעיר. מה קרה? חוטפים יהודים. מאות יהודים, כ-900, רוכזו בכיכר השוק ושם הוטל עליהם מס כבד, נדמה לי 100 אלף מארק. נערכה מגבית (בין כל יהודי העיר) והצליחו להציל אותם. במקרה אחר, כמה ימים מאוחר יותר, הגרמנים תפסו רבנים ורביים ומשכו אנשים מהמיטות. מה שעשו להם אז היתה תחילתו של חורבנו. **לייבל דוד**, שנמלט משם [למרבה הצער הוא נפל לאחר זמן ביחד עם כמה פרטיזנים], סיפר לנו כי כמה מהרביים סבלו מאוד. לעגו להם ועשו מהם צחוק. גזרו את זקניהם, הכריחו אותם לשיר התקווה וכדומה. אנשי הס.ס. שאבו מכך נחת, בעת שדמנו שתת. לאחר מכן אספו היהודים כסף, הנשים הקדישו את טבעות הנישואין שלהן וחפצים אחרים, כדי לפדות את האומללים שנפלו בידי הגרמנים. אבל הרוצחים נטלו הכל – ולא שיחררו את האנשים. הוליכו אותם למקום הקדוש (בית העלמין!) ושם ירו בהם.

... קצב יהודי, **איציק פלדמן**, שניסה נתלה לדוגמה למה שצפוי ליהודים שעוסקים בהברחה כזאת. והאנשים אכן נבהלו. הכל פחדו ולא הבריחו עוד מאומה לתוך הגטו. על כל דבר קטן הוטל עונש מוות.

... הייאוש ואיבוד העשתונות גדלו מיום ליום. נראה היה שנפלנו ושום נימה עליזה לא הצטחקה לעברנו באותה עת. שום חתונות, שום שמחות אחרות לא היו. שום קרן אור בחיינו האפלים בגטו. זה איבד אבא, זה אם, זה אחות.

היו גם התאבדויות. מהנדס, אדם גדל גוף ואינטליגנטי מאוד, התאבד על ידי חיתוך עורקי ידיו, כאשר נציב המחוז הוליד אותו במכוניתו כדי להרגו בירייה. עד שהלה התבונן כה וכה – הוא כבר היה מת. מעט מאוד אנשים, ממש מתי מעט, ברחו מהגטו עם תעודות של נוצרים. אבל גם אנשים מעטים אלה נפלו בידי הרוצחים בגלל "המלצותיהם" של שכנינו הנאמנים, הפולנים והאוקראינים. כמו נתקפו גם הם במאניה לקבור יהודים.

הייאוש גדל מיום ליום. החיים נמאסו כל כך, עד כי כמעט כל אחד איחל לעצמו לשכב ולא לקום עוד. אבל אחרים עדיין חיו בתקווה מתמדת. חייבת לבוא שעה, חייבת לבוא עזרה כי ככה אי אפשר להמשיך. **הנוער רצה להתארגן בסתר ולהימלט מהמחנה (מהגטו). אבל לא היה לו מספיק זמן.** במהרה הגיעה האקציה הראשונה. זה היה ב-2.6.1942. בליל ה-3.5.1942 הגיעה הוראה לכל היהודים החולים ואלה שאינם עובדים, לעזוב את הגטו הראשון ולהתאסף בגטו השני שהם הכינו. הגטו השני היה בקצה אחר של העיר. (בהוראה נאמר עוד, כי) מי מהם שיימצא לאחר מכן בגטו של העובדים, יירה ביחד עם המשפחה שתיתן לו מחסה. תארו לעצמכם את המהומה והפאניקה שפרצה בעיר. כל אחד תיאר לעצמו את העתיד של האנשים האומללים הללו. הבכי והזעקות יכלו לעלות השמימה. היהודים עזבו את הגטו בתקווה שאם לא ייראה להם משהו (בגטו החדש) הם יתגנבו אל יחידות העבודה שעברו שם ויחזרו עימהן לגטו הראשון.

... בגטו הראשון היה כמו בזמן תשעה באב. בכל בית נשמע בכי. הגיע הזמן שבו הבנו כולנו, כי מה שלא יכולנו לתאר לעצמנו שאנשים מסוגלים לרציחות כאלה, אכן הופך למציאות. הבנו שאבדנו וכי ימינו ספורים. שוטטנו כמסוממים ומתים למחצה. שום צחוק. שום שמחה לא נראו אצלנו, הכבשים המסכנות. ראינו כי הענן השחור צונח יותר ויותר וחשנו אותו ממש על ראשינו.

הרגע שציפינו לו הגיע במהרה. **ידענו כי לברוח מהגטו גרוע יותר**, מפני שכאשר תפסו יהודי עם מסמכים נוצריים, ירו בו מייד. **לפרטיזנים לא יכולנו להימלט, כי לא היה לנו איתם כל קשר.** ומי יודע אם כאשר נחפש אותם לא ניפול לידי המשטרה האוקראינית והגרמנים ששוטטו שם ככלבים.

על שתי פרטיזניות יהודיות:

לסנקו- דטשוק לידיה, ליכטנשטיין פאניה
מתוך מסמך: "יד ושם" מס' M37/25
תרגום מרוסית: אווה שלם-ארליך

במסמך טבלה עם רשימת 13 פרטיזנים. שניים מהם מצוינים כיהודים, היתר אוקראינים. פרטים על שתי הפרטיזניות היהודיות שמושבן בקובל:

לסנקו לידיה זיגמונטיאבה ילידת 1917 נקבה לאום יהודי שנה בה החלה את פעולתה בפרטיזנים 1941 שם הפלוגה על שם ברינסקי מקום מגוריה הנוכחי העיר קובל.
הערה: כנראה הפרטיזנית לסנקו לידיה זיגמונטובה נישאה ושמה לפני הנישואין היה **דטשוק**, כפי שמופיע באישורים ובהמלצות מטה.

ליכטנשטיין פאניה זלמנובנה נקבה לאום יהודי תחילת פעולתה בפרטיזנים 1944 תפקידה אחות בפלוגה על שם קוטובסקי מקום מגוריה הנוכחי העיר קובל.

אישורים והמלצות

נ.ק.או.ס.ס.ר.
מפקדה של יחידה צבאית
מס' 059 כוחות מיוחדים
18.3.1946

אישור

ניתן בזאת לחברה דטשוק לידיה זיגמונטובה ילידת 1917 ומאשר/מוכיח שהיא אכן עבדה כקשרית מ-5 למאי 1943 ועד ל-25 דצמבר 1943.
החל מ-25.12.1943 שירתה כלוחמת ביחידה מס' 2 המקושרת ע"ש גורנינסקי עד 15.3.1943.
האישור ניתן על מנת להציגו בפני שלטונות סובייטיים ועל כך החתום.

מפקד יחידה צבאית כוחות מיוחדים מס' 2059
חתימה- קונשוק

המלצה על הלוחם

ניתנה לפרטיזנית דטשוק לידיה זיגמונטובה ילידת 1917, לאום יהודי, המתגוררת בפלח רוז'צה. הועסקה כקשרית ביחידת ורינסקי פלוגה של כוחות מיוחדים מס' 2/קרוקה/.
כקשרית עבדה וריגלה על מעברי כוחות של גרמנים ובנוסף עסקה בריגול אחר התנועה על מסילת הברזל וספירת קרונות של האויב, ניהלה תצפית על ניווד כוחות גרמניים בעיר לוצק והתקדמות או פעילותם של אוקראינים/גרמנים נציונאליסטים.
כקשרית עבדה מ-5 למאי 1943 ועד 25/12/1943. החל מ-25/12/1943 שהתה בפלוגת פרטיזנים מס' 2 קונשוק/קרוק/.
דטשוק ל.ז. מסורה למפלגת לנין-סטאלין.
27.3.46 (חתימות)

נ.ק.א.
איחוד פלוגות פרטיזנים של גנרל-מאיור
בעל אות "גיבור ברית המועצות"
שבה זכה פעמיים א.פ. פיודורוב
25/4/1944
מס' 80
פ.פ.ס 28246

אישור

ניתן לחברה ליכטנשטיין פאניה זלמנובה,
בזאת שהנ"ל הכן שירתה החל מ-13.1.1944 ועד 25.4.1944 כאחות בפלוגה על שם קוטובסקי באיחוד פלוגות של פרטיזנים תחת פיקוחו של גנרל-מאיור א.פ. פיודורוב בעל אות "גיבור ברית המועצות" שבה זכה פעמיים.
ונשלחה לערוף רוסי לצבא האדום להמשך מילוי תפקידה.

(חתימה)
מפקד איחוד פלוגות הפרטיזנים
מאיור רואנצב

(חתימה)
קומיסר איחוד פלוגות הפרטיזנים
קוצינב

מפקד מטה איחוד פלוגות הפרטיזנים
קפיטן דרוזדוב
המלצה על הלוחם
לאחות ליכטנשטיין פאניה זלמנובה

החברה ליכטנשטיין פאניה ז. שירתה בפלוגת הפרטיזנים על שמו של קוטובסקי מ-1.1.1944. במהלך שהותה בפלוגה הוכיחה את עצמה כאחות אחראית. במהלך הקרב עם הפולשים הגרמנים-פשיסטים בכפר רציצה תחת יריות כדורים של הפשיסטים הגישה עזרה מיידית ומקצועית ללוחמים הפצועים. עד הגעתה לפלוגת הפרטיזנים עבדה בתפקיד קשרית עם פלוגתו של קריוקוב. אחראית, מוסרית ובעלת ידע והתמצאות פוליטית.

מפקד פלוגה על שם קוטובסקי
25.9.1944 (חתימה)
קומיסר הפלוגה על שם קוטובסקי (חתימה)

מתוך מסמכי יד ושם: 0.3-466

קטע מתוך: **תלאותיה של אסתר גאלון (ילידת העיירה ניסכ'ז' הסמוכה לעיר קובל)**

תרגום מיידש: בני גבירצמן

היה זה בחורף 1943. כחיות המגיבות לרעש, אנחנו מזנקים ממיטותינו. ארבע מזחלות מגיעות אלינו לפתע. במבט ראשון חשבנו שאלה הם הרוצחים. אבל מייד התברר, כי הם פרטיזנים. אינסטינקטיבית החלה שמחה להשתולל בליבותינו. אבל עד מהרה שכחה השמחה, למראה הבעת פניהם של האנשים. הם התפלאו איך זה עדיין קיימים כל כך הרבה יהודים... מייד הבנו שאלה אנטישמים. אבל הדבר לא מנע מאיתנו לעמוד בקשר מתמיד.

יצרנו קשר גם עם השבויים הרוסיים הנמלטים ששוטטו ביער ללא מסגרת וכך יצרו יחידות פרטיזנים מאוחדות. היער חייב זאת. כולם היו מוקסמים מיער קארסין [כפי שהוא נקרא]. אנחנו היינו בנפרד, כי היינו יחידה משפחתית, וגם הם היו בנפרד וכאשר היה לנו מידע כלשהו, טוב או רע, היינו חולקים בו עמהם.

היתה גם יחידת פרטיזנים יהודית נפרדת שמפקדה היה מאלניקא. הם היו יוצאים מדי פעם לפעולות: פיצוץ גשרים ורכבות והתנפלויות על תחנות משטרה. הם גם פוצצו את מחסן התחמושת בקאמין-קאשירסק.

בחזרה מפעולה זו אירעה תקרית: הפרטיזנים פגשו שוטר אוקראיני בדרך. הוא ביקש להצטרף לפרטיזנים. אחד היהודים זיהה אותו כאחד מרוצחי הוריו. הפרטיזנים עשו עצמם כמתעלמים ולקחו אותו לתוך היער. הוא אכל איתם ואפילו לגם איתם יי"ש, מבלי לדעת כי משתעשעים בו בפעם האחרונה לפני מותו. לאחר מכן ניגש אליו אותו יהודי ואמר לו: אני ממתין לך כבר זמן רב. חבל שהוריי אינם רואים את הנקמה – וירה בו צרור.

באביב באותה שנה הגיע אלינו המפקד לאנינוב. בעקבות התקפה של הכנופיות ללא סיבה על היחידה שלו [הם ירו ביהודייה אחת ובמספר פרטיזנים], הוא ביקש לצרף ליחידתו את הגברים שלנו. לא הסכמנו, כי ידענו שללא גברים, נגועו כולנו. הצענו לו לעבור אליו כולנו יחדיו ולהצטרף לפעולותיו. הוא הסכים. ראשונים עברו אליו מאיתנו **מוטייה בלאריי, מנדל שטיינברג, פייבל שפילברג וראובן שטיינברג**. הם הצטיינו במשימותיהם.

הם היו מעורבים באירוע הבא: כאשר שלושת האחרונים חזרו מפעולה דרך הכפר קארוסין, נתקלו בקבוצה נוספת שכנתה את עצמה פרטיזנים רוסיים. הם חזרו ליהודים להשליך את נשקם. כאשר ענו היהודים כי רק המוות יפריד בינם לבין הנשק, פתחו הרוסיים באש. החבר מנדל שטיינברג נהרג במקום אבל שני האחרים ניצלו.

לאחר שהות של שבעה חודשים במקום אחד, נאלצנו שוב להיפרד מהמחפורות שלנו. המקום כבר היה ידוע מידי. העמקנו לחדור ליער, וכרינו לנו מחפורות חדשות בקרבת היחידות הקרובות של הפרטיזנים. כיומיים לאחר שהגענו, הביאו הפרטיזנים מהיחידות הקרובות 150 פרות שאספו מהכפרים בסביבה, ואנחנו החלנו לטפל בעדר.

כשבועיים לאחר שהתחלנו לטפל בפרות, שוב יצאו הפרטיזנים לפעולה צבאית. כשנעדרו, התנפלה עלינו לפתע חבורה גדולה של חברי הכנופיות. היה פרץ יריות גדול. כמה מהומה וזעקה. הכל הבינו את הסכנה והכל ביקשו להציל את עצמם. עזבנו מייד הכל, חטפנו את הילדים ורצנו לעומק היער.

לפנות ערב שלחנו כמה נשים לבדוק מה נשמע במחנה. הן חזרו וסיפרו כי הכנופיה גורשה. עם זאת הביאו גם ידיעה עצובה: שתי נשים יהודיות וגבר אחד נתפסו ונרצחו באכזריות. התוקפים רצו שהם יגלו היכן נמצאים הפרטיזנים. הגיבורים הלכודים לא גילו. שמות האומללים הם: **יצחק ומלכה רויזן וזלאטה**

זיניוק.

ראש הכנופיה התוקפת היה טיחון.

יומיים לאחר מכן הם התנפלו עלינו שוב, ובכוח גדול יותר. ביחד עם כל הפרטיזנים, נאלצנו לעזוב את יער קארסין ולהימלט על ידי חציית נהר סטאכוד. במהומה הגדולה איבדנו את אחינו זליג. אנחנו, הנשים והילדים עם כמה גברים תעינו בדרכנו והלכנו בדרך אחרת. לאחר מכן נפגשנו מחדש והלכנו מרחק של 100 קילומטר, לעבר יערות מינסק, בהם נמצאו יחידות הפרטיזנים הגדולות. רעבים ועייפים, עם הילדים על הידיים, חצינו שדות וביצות ומחשש גדול, הלכנו רק בלילות. תזונתנו היתה רק פטריות ובלוטים. אבל הדבר המסוכן ביותר בדרכנו היה חציית נהר סטאכוד העמוק והרחב. הצלחנו לעשות זאת רק לאחר ששכרנו איכר עם סירה, שהעביר אותנו. הסירה היתה ישנה ושבורה. תוך כדי שיט חדרו לתוכה מים והיינו מוכרחים לשאוב אותם בכפות ידינו לכל אורך הדרך. וכך, בצרות גדולות, חצינו. שוב כפרים ושדות, רעבים ושבורים. אנחנו מגיעים לכפר לשניפקה, על הדרך למינסק. כאן היו צריכים להימצא פרטיזנים. ואכן הם קיבלו את פנינו יפה מאוד. לאחר מכן עברנו אל יחידת הפרטיזנים היהודיים של לאנינוב. היינו במחנה המשפחות שהוקם במרחק שלושה קילומטרים מיחידת הפרטיזנים הלוחמת. במחנה המשפחות חיו 300 איש. הגברים שלנו צורפו לשורות הלוחמים. התנהלה שם פעילות מסועפת של יחידות פרטיזנים רבות ושונות. באמצעות הרדיו הגיעו אלינו כל יום ידיעות על המצב בחזית. הגיעו מטוסים שהצניחו לוחמים, נשק, רופאים ותרופות. פעם היה מבצע גדול עד להפחיד של הגרמנים. הם כיתרו את כל היער ו-40 אלף גרמנים עם טנקים ונשק כבד פרצו לתוך היער. היו קרבות גדולים וקשים. חודש שלם נמשכה המערכה והיו קרבות משני הצדדים. נאלצנו אז לנדוד שוב. לי אירע אז המקרה הבא: ניצבתי בשמירה. מדי פעם הגיעו כוחות תגבורת גרמניים. המצב נעשה קשה יותר ויותר (ואנשינו) החלו לעזוב את העמדות. במהומה הגדולה שכחו אותי לגמרי, אבל אני לא הייתי מוכנה לעזוב לפני שיקראו לי. כמעט לא נותר איש מהפרטיזנים, כאשר אחותי נזכרה בי. כחצי שעה לאחר מכן בוודאי הייתי נופלת בידי הגרמנים. אבל הנורא מכל הגיע כאשר בפאניקה הגדולה הסתלקו להן כמה יחידות לוחמות של הפרטיזנים, לעומק בלורוסיה, ואנחנו המשפחות, היססנו לאן ללכת. חודש שלם שוטטנו ללא אפטרופוס. הרבה אנשים מתו באותם ימים מהקור הנורא [היה זה מאוחר בסתיו]. יהודי קשיש נרצח בלכתו לחפש פרטיזנים כדי למצוא אצלם מגן. ואז אירע נס. הידיעה על העוולה של הפקרת המשפחות, שטרם נודע כמוה, הגיעה עד סטאלין. (לפי הוראתו) החלו לחפש אחרי היהודים האבודים. הנותרים בחיים זכו לחזור לחיק יחידות משפחה מאורגנות חדשות. שוב מצאנו את עצמנו במחפורות, עד 50 איש במחפורת. ההרגשה היתה כבר ביתית יותר. בערבים שרים שירים ומספרים מעשיות – ומעשיות לא חסרו... הגיעו ידיעות טובות. הצבא הרוסי התקרב אלינו יותר ויותר. נעשה יותר שמח על הנשמה. וכעבור זמן קצר הגיע יום השחרור.

**מקור: ארכיון "יד ושם", תיק 03/538
פנחס פנטורין- חורבן קובל (1941 – 1945) זכרונות
תרגום מיידיש: בני גבירצמן**

קטעים נבחרים מתוך הזיכרונות הכתובים:

... אבל בהגיע היהודים הובלו כולם יחדיו, זקנים וצעירים, נשים וילדים, לבורות שנוצרו מכריית חול. כאן הכריחו את כל האומללים להתפשט ומייד התחילה שחיטה מזעזעת עד שאי אפשר לתארה. ללא רחמנות נהרגו הכל בלי יוצא מהכלל. אפילו אמהות עם ילדיהן הקטנים בזרועותיהן. ברגע האחרון עלה מר **אברוך (יוסף)**, המורה לעברית בגימנסיה, חבר הצה"ר (**התנועה הרוויזיוניסטית**) וגידם על תלולית עפר והחל לזעוק: "רוצחים! דמנו האומלל לא ישתוק. אתם תובסו במלחמה. יש עוד מספיק יהודים שינקמו את מותנו. אחי לאמונה, אל תשתקו. קחו נקמה!" אלא שלא איפשרו לו לסיים. איש גסטאפו חש לעברו וירה לתוך פיו. מכל עבר פתחו ביריות כלי נשק אוטומטיים ומכונות יריה.

... מספר מסויים של יהודים, עד אלף איש, הצליחו לחפור בונקרים עמוקים תחת בתיים והתחבאו בהם בעת ההשמדה ההמונית. אבל לא עבר זמן עד שהגרמנים, בעזרת האוקראינים וכלבי גישוש, הצליחו לחשוף את היהודים המסתתרים. אלה שהוצאו מהבונקרים הועברו לבית הכנסת הגדול ואחרי כן הובלו משם בחבורות לבוכובה (**טעות: לבית הקברות שברחוב לודמיר**). זאת היתה הסיבה לכך שבית הכנסת נותר על תילו, עם הכתובות של "המוהיקנים האחרונים", שבנשמת אפם האחרונה דרשו נקמה.

... גם אנחנו חפרנו לנו בונקר", סיפרה לי **סימה רייכשטול**. "אבל לילה אחד, כאשר יצאתי ממנו כדי להביא מים, הוא הוקף על ידי גרמנים. בראותי זאת, טיפסתי על הגדר אל הנחל. אוקראיני אחד הבחין בי, אבל שיכנעתי אותו שאני רוסייה ונתתי לו את שעון הזהב הקטן שלי. כך החלו חיי הנדודים שלי. בודדה, שבורה פיזית ומוראלית, ללא כסף וללא פרוסת לחם, ללא ידידים. ניסיתי להסתתר אצל פולניה אחת, שבזמנו נתנו לה את חפצינו למשמרת, אבל היא עמדה להזעיק את הגסטאפו ומיהרתי להימלט מפניה. "לאחר תלאות רבות הגעתי לכפר סטארה קאשארני ושם עצרו אותי שוטרים אוקראינים. אבל שוב התחזיתי לרוסיה שנמלטה ממחנה של עובדות כפייה בגרמניה. הצגתי את עצמי כנאסטיא איבנובה קאבאלי מהעיר הומל. היכו אותי, הרעיבו אותי ודרשו ממני לספר את האמת, שאני יהודיה. אבל אני עמדתי על שלי, ששמי נאסטיא. לאחר ייסורים רבים שיחררו אותי ונתנו לי אישור, כי אני אכן נאסטיא, ושלחו אותי לעבודה אצל איזה איכר.

"לאחר זמן מה הגעתי ליחידת פרטיזנים בפיקודו של סרן רוסי בשם לאגינב. הייתי קשרית ובתפקידי זה היו שולחים אותי מדי פעם לקובל, בבגדי איכרית. כך עבר הזמן עד שהצבא האדום שיחרר אותי." ... הנוער של קובל איכזב במובן זה, שלא גילה כל התנגדות. יוצא מהכלל רק אחד, **שלוס ארליך**, חבר בית"ר. כאשר באו לקחת אותו לגיא ההריגה, הוא התנפל על מפקד הז'נדרמריה מאנטיי, חטף את אקדחו אבל מאחר שלא ידע איך להפעילו, לא ירה בו אלא רק חבט בו בעוצמה וניסה לחנוק אותו. ז'נדרמים אחדים חשו בריצה וירו בו במקום. האוקראינים והפולנים שיתפו פעולה עם הגרמנים וכמעט איש מהם לא היה מוכן לסייע ליהודים. להיפך, כאשר באו אליהם יהודים וביקשו מהם להסתיר אצלם את רכושם, הם נטלו אותו ואז הסגירו את היהודים לידי הגסטאפו.

תרגום מיידש של חומר שנלקח מיד ושם. M.I.E 474

פרבדה שמואל: הצטרפותי אל הפרטיזאנים

תרגום בני גבירצמן

ב-1941, כאשר הגרמנים התנפלו בברוטאליות על רוסיה, הם השתלטו כידוע על אוקראינה. באותה עת הייתי גם אני באוקראינה, בקובל שבפלך ווהלין. מייד רציתי להתפנות לתוך רוסיה, אבל כבר לא הספקתי, כי הגרמנים פשטו באוקראינה כברק. המחשבות התרוצצו במוחי ללא הפוגה. כל הזמן חיפשתי דרך להימלט מפניהם.

פעם אחת, ב-7.7.1941, הלכתי ברחוב בקובל והתבוננתי בשבויים רוסיים עובדים בפינוי הריסות, כשהם מוקפים באנשי ס.ס. לפתע עבר לידי גרמני. הוא עצר אותי ושאל מדוע אינני מסיר את כובעי לכבודו. הוא ידע שאני יהודי, כי היהודים הוכרחו לשאת שני טלאים צהובים על בגדיהם – האחד לפניו והאחר מאחור. עניתי לו שלא הבחנתי בו. בלי הרבה מחשבה נוספת, הוא הרים את ידו וחבט באקדחו בחזי בעוצמה כזאת שמייד החלתי לזוב דם. לאחר מכן הוא עזב אותי ואני נתקפתי כעס. חשתי הביתה, ארזתי חבילה קטנה של מזון, החלפתי בגדים, קרעתי מהם את הטלאים הצהובים ויצאתי לאן שישאוני רגליי. חשבתי לצאת ליערות ולהפוך לשודד. לא אחרת. היה ברשותי סכין ארוך להגנה עצמית. דרכי הוליכה אותי לצרניאן, במחוז בריסק. הלכתי לבדי בדרך בריסק, ועיפתי עד מוות.

כאשר עברתי על פני הכפר זאמשאן הלך לקראתי גוי זקן. שאלתי אותו היכן בתי היהודים, כי ידעתי שבכפר הזה מתגוררים יהודים. הוא סיפר לי, שאת היהודים העבירו כבר מזמן לגטו של בריסק. הוא שאל אותי מי אני והאם אני יהודי. השבתי לו שכן והוא אמר לי: ברח מהר, כי אם המשטרה האוקראינית תתפוס אותך, יהרגו אותך.

לא הרהרתי רבות והתחלתי ללכת במהירות שאפילו צמד סוסים לא היה יכול להוביל אותי בה. הגעתי לגדות נהר פרכירסט (טורא?) העובר בבריסק, קובל, ציירניאן ומאלאריטע. הלכתי לאורך הנהר לעבר ציירניאן, כי ידעתי ששם משתרעים יערות גדולים ושם קיוויתי למצוא מנוחה. השעה 10 בערב, כאשר אני נכנס לציירניאן. העיירה שרויה באפלה. רק פנסים בודדים דולקים. אני נכנס לבית של נוצרים ושואל היכן גרים היהודים. מתבוננים בי מראש עד רגל ועונים לי בצחוק: כאן ממול בבית השלישי.

אני דופק בדלת ופותח אותה. אני אומר ערב טוב יהודים ועונים לי שנה טובה. ליד השולחן יושבים הנפח הזקן ואשתו, בנם ואשתו ושותים תה. עונה לי הנפח: כל היהודים אצלנו נהרגו. רק את משפחתי הותירו בחיים, כי אני נפח טוב והגרמנים צריכים שאעבוד בשבילם. ואתה, האם אתה יהודי – כי לא נראית יהודי. כן, עניתי לו. הוא התבונן בי שעה ארוכה ואני מבחין שבנו פותח את הדלת ויוצא החוצה. לא עבר זמן רב והבן נכנס בחזרה ואיתו מפקד ושני שוטרים אוקראינים. הבן מצביע עליי ואומר כן, זהו הצעיר שבא אלינו עכשיו ואיננו יודעים מי הוא.

המפקד האוקראיני אינו מהרהר הרבה ופוקד עלי לצאת איתו אל החצר. הייתי בטוח שכאן האסון עומד להתממש. פוקדים עלי להרים את הידיים ובודקים אותי מראש עד רגל. הוא לוקח קודם כל את התעודות שלי ובוחן אותן. כאשר הבין שאני יהודי, אורו עיניו. יש לנו מציאה, הוא אומר. בבוקר נביא אותך לגסטאפו בקוברין. אנחנו נמצאים במרחק 35 קילומטר מקוברין. תוך כדי כך הוא מחטיף לי סטירה שעושה לי חושך בעיניים.

הוא ממשיך לחפש על גופי ומוצא את הסכין תחוב במגף שלי. הוא מביט בי ואומר: מה? אתה רוצח... אני מתבונן בו ומהרהר במה שיקרה לי עכשיו. הוא אינו מתמהמה. משליך אותי לחדרון צר ואומר: נותר לך לחיות רק עד הבוקר, כאשר אקח אותך לקוברין...

השעה 1 בלילה. אני שוכב בחדרון ואינני יכול להירדם. כל הזמן אני סופר את השעות שנותרו לי עוד לחיות. תוך כדי כך אני שומע עגלה רתומה לשני סוסים מגיעה ונכנסת לחצר. זאת העגלה שהמפקד הזמין כדי להסיע אותי לקוברין.

השעה 6 בבוקר. פותחים לי את הדלת הנעולה ומכניסים אותי לחדר אחר. אני רואה שהמפקד חגור אקדח וכבר מוכן לנסיעה. הוא אומר לי: ובכן, בוא ניסע לקוברין. אני מתיישב בעגלה והוא מתיישב ליד העגלון ונוסעים.

במרחק כשבעה קילומטרים מהכפר נוסעת מולנו עגלה עמוסה בעצים. המפקד עוצר אותה ושואל את העגלון שלה אם יש לו אישור להובלת העצים. הגוי עונה לו שלא. המפקד מצווה עליו לשוב את העגלה ולנסוע אחריו.

שתי העגלות נוסעות עד שאנו מגיעים לבית מרוזח. המפקד עוצר ומצווה עלי ועל העגלון של העצים להיכנס פנימה. הגוי מתחנף למפקד: אדון קומנדאנציה... ומציע לו ללגום יחדיו. קדימה, אומר המפקד. תן.

מתחילים ללגום וללגום וללגום והמפקד אינו מסיר את עיניו ממני. אבל הם שותים כמות גדולה כל כך, שעניניהם מאדימות ומצטטפות והנה הם נופלים שיכורים לריצפה, שוכחים ממני לחלוטין. אני מתנער. עכשיו הגיע הרגע שבו אני מתחיל לעבוד. אני קם וניגש אל המפקד, מחפש בבגדיו, מוציא את תעודותיי ואת האקדח ולובש את בגדיו. עכשיו, עוברת בראשי המחשבה, אני הוא בעל הבית. הגוי בעל בית המרזח שאנחנו מצויים בו, אינו יודע כלל מי אני ומה אני. אני יוצא החוצה, פוקד על העגלון להרים את ידיו ואני מדהיר את הסוסים לעבר יערות קוברין. בתוך היער אני עוצר, משאיר את הסוסים והולך ברגל פנימה, למעבה היער. בינתיים מתחיל הרעב להציק לי. אני מוצא ביקתה. נכנס פנימה ומצווה לתת לי אוכל. אני אוכל ואחרי כן ממשיך בדרכי. אינני חושש כבר ממאומה. יש בידי נשק, האקדח שנטלתי מהמפקד. עברתי מיער אחד למישנהו עד ליערות דוכאלוב. כאן ראיתי מרחוק שני חיילים רוסיים שנמלטו מהשבי הגרמני ונדדו ביערות. ניגשתי אליהם, תוך שאני מחזיק בידי את האקדח והתחלנו לשוחח. מצאנו שפה משותפת והתחלנו לנדוד יחדיו. אכלנו וישנו יחדיו כמו אחים משכבר. הם לא ידעו שאני יהודי, כי אני מדבר רוסית היטב. הימים עברו ואנחנו החלטנו שצריך לצייד בנשק גם את השניים. תכננו להתנפל על גרמנים, שנהגו לסייר בזוגות לאורך גשר העץ בקוברין, בדרך קוברין-מינסק. (במילים אחרות: החלטנו לקחת את הנשק מהחיילים הגרמניים ששמרו בזוגות על הגשר). בשעה 2 בלילה התגנבנו אל הגשר שבעיר. ניצבו עליו שני גרמנים ועישנו להם בנחת. הם היו בטוחים בעצמם. שהרי מי יוכל לעשות להם משהו, ובמיוחד בתוך העיר "שלהם". רוביהם היו תלויים על כתפיהם והם פטפטו. לא איבדנו זמן. זינקנו עליהם, כשאני מחזיק באקדח והאחרים בסכינים. תפסנו אותם בצוואריהם והרגנו אותם כמו ברווזים. ללא רעש והמולה, הסרנו מהם את הרובים והלכנו לדרכנו, אל יערות דוכאלוב. עכשיו כבר יכולנו לצחוק, כי כולנו היינו חמושים. לקראת החורף חפרנו לעצמנו מחפורת ביער למגורים והתחלנו לאגור מזון, כדי שלא נצטרך לחפש מזון בחורף. כך הכנו לעצמנו בית לחיות בו. יום התחלנו לפגוש ביער אנשים שנמלטו מהגרמנים וחיפשו פרטיזנים להצטרף אליהם. מובן מאילו שצירפנו למשפחתנו כל מי שרצה ללחום בגרמנים. פגשנו לא פעם גם יהודים רעבים, יחפים ועירומים שנמלטו מהגטו ובלבם רק רצון אחד: אנחנו רוצים להיות פרטיזנים. במשך הזמן הצטיידנו בנשק והפכנו ליחידת פרטיזנים אמיתית, שחבריה לא חושבים רק על שתייה ושיכרות. לא. בחרנו מתוכנו מנהיג שהכל היו חייבים להישמע לו והתחלנו לפעול. פעילותנו היתה מוגבלת לאיזור של דרך קוברין-פינסק. יום יום תקפנו גרמנים, פשטנו על עמדות, שרפנו גשרים, פוצצנו מסילות ברזל. לא פעם נהגנו להיכנס לבוץ עד החזה, כדי להסתתר מפני האיכרים שניסו למכור אותנו לגרמנים, כי עדיין לא הבינו מה זה פרטיזן. כך חיינו עד 1943. במשך הזמן פגשנו יחידות פרטיזנים דומות לשלנו והתאחדנו איתם לחטיבות שלמות, שהחלו לבצע פעולות בקנה מידה גדול. באותם ימים נוצר קשר בינינו לבין מוסקבה ואז ניתן לנו סיוע רב. בלילות היו מצניחים לנו נשק ומזון ואפילו שליחים שהיו מביאים לנו הוראות איך לפעול. היו לנו ביער בתי חולים, רופאים ותרופות לטיפול בפצועים. לפעמים היינו מטיסים פצועים במטוס למוסקבה. חיינו היו מאורגנים כל דקה. לפעמים היינו מתבדרים במפגשי זימרה עליזים, שבהם היינו יושבים ושרים, כשאנו מחזיקים את נשקנו בידינו. שכן לא יכולנו להעביר יום מבלי שנהרוג כמה גרמנים. מובן מאילו שהיתה לנו חבורה של 12 חברים יהודים, שלחמו לא פחות טוב מהרוסים ואולי אפילו קצת יותר. שכן אז כבר לא חסנו על עצמנו. אנחנו כבר איבדנו הכל ועל כן היינו נלחמים נמרצות. היו אצלנו יהודים שהצטיינו כגון חברנו מקוברין ברוך קונציפר, בר'לה יפונצ'יק וגם אני, **שמילק פרבדה מאוסטרוב-מאזובייצק**.

מסמך "יד ושם" מס' M-1/E 2212/2094 הילד בליט אליעזר: מכתב- חוויותיי אצל הפרטיזנים

נמלטנו מקובל לדאטין Datin. שהינו בדאטין עד שהחלה השחיטה בקובל. משם נמלטנו אל איכר ששמו מילאן Milan. כאשר נודע משהו (עלינו) לשכנים, הסתלקנו אל איכר אחר, ששמו כוידוס Chwidos. שהינו אצלו כשמונה חודשים. ממנו **עברנו אל הפרטיזנים**. היינו עם הפרטיזנים ארבע שנים ואז שלחו (אותנו) את הילדים למוסקבה. נסענו לאולבסק ומאולבסק נסעתי לקייב. בקייב נכנסתי למיפקדה של הפרטיזנים והם שלחו אותי למוסד לילדים ושם שהיתי כחודשיים. ברחתי משם לסארנע Sarne. בסארנע הכרתי (פגשתי) את סבא (שלי) ונסעתי ביחד איתו לרכבולובקה Rachwolowke. ברכבולובקה נכנסתי לרופא והוא פחד לדבר איתי, עד כדי כך הייתי רזה. מרכבולובקה נסענו בחזרה לקובל. מקובל נסענו לפולין. מפולין נמלטנו לגרמניה. בגרמניה התיישבנו במחנה רוזנהיים.

מסמך יד ושם: M49EZIH 5663

שטיינקרוך גרשון: הביוגרפיה שלי מהגטו עד לשיחרור

תרגום מיידיש: בני גבירצמן

קובל 15.10.1944

שמי הוא **שטיינקרוך גרשון**. נולדתי ב-1907 בעיירה קטנה, פיונה, הנמצאת בין פינסק לקובל. ב-1932 התיישבתי בעיר קובל ולקחתי לי אשה מקובל ממשפחת **זאץ**. מ-1932 עד 1939 הפעלתי שני אולמות קולנוע בעיר קובל. ב-5 ביוני 1942, כאשר פרץ הפוגרום הראשון, כאשר נפלו 9,960 יהודים ואת שאר היהודים הושיבו בגטו שני, הייתי שם גם אני עם משפחתי. תוך זמן מה פרץ הפוגרום השני ואני נמלטתי ליער ולקחתי את משפחתי. 21 חודשים הייתי ביער. החודשים האחרונים היו נוראים. סבלנו דברים שאדם אינו יכול לתאר ולא לספר. ואז החלטתי למצוא מקום כדי להסתתר מהקור. שוטטתי וחיפשתי מקום אך ללא תוצאה. פעם עברתי דרך בית קטן שניצב לא הרחק מהיער. הצצתי בחלון וראיתי אשה זקנה יושבת. הקשתי על החלון והיא הכניסה אותי הביתה. היא נתנה לי אוכל ואני סיפרתי לה את סבלותי, שאנחנו ארבעה אנשים, יהודים, ביער. ביניהם אשתי ובני בן השבע. ואז היא אמרה: לא אחסוך מכם את עליית הגג. אבל מה אתן לכם לאכול, כאשר אני ענייה. אין לי בעצמי מה לאכול. יש לי 150 קילו תפוחי אדמה, 2 קילו שעועית ושתי כוסות מלח. כל שנותיי סבלתי ועל כן אני מבינה את סבלותיכם. אם נגמור לאכול כל מה שיש לי, אלך לקבץ נדבות. כדי להציל אדם עושים הכל. אני לא דואגת לעצמי. אני בת 67. שמי צירקאוה אלכסנדרה ואני פולניה. אולי האל יעזור.

היא אמרה לנו לבוא. שישה חודשים היא עזרה לנו. כשמלאו חודשיים לשהותנו אצלה, הופיעו גם שני נערים יהודיים. האחד בן 19 והאחר בן 12, **האחים פרס**, גם הם מקובל. גם אותם היא אספה אליה. כל מה שאספה מנדבות של אנשים אחרים, היא נתנה לנו עד הסוף. היא אכלה מה שאנו אכלנו ורעבה איתנו כשהיינו רעבים. האשה סבלה מה שאף אדם לא היה מוכן לסבול. אנחנו סבלנו מכיוון שאנו יהודים, ואילו היא סבלה בגלל ליבה הטוב. האשה נוסעת עכשיו לפולין. אני נשאר בינתיים ברוסיה הסובייטית ואם ימצאו למענה אילו ועדות עזרה ליהודים ומכיוון שאני לא גמלתי לה, מבקש אני מכל הוועדות לסייע לאישה הזקנה על העזרה שלה שהצילה ממוות שישה אנשים. לעדות זו אני מצרף כאן את תצלומי 15.10.44. (חתימה)

מתוך מסמך יד ושם: O3 4180

עדותו של יהודה כגן (1974)

תרגום מיידיש: בני גבירצמן

... אותו גטו הוקף ב-12 בלילה מכל צדדיו על ידי שוטרים וז'נדרמריית שדה ביחד עם הס.ס. והחלו להעמיס את האנשים על משאיות גדולות ולהוביל אותם אל הבקעה (גאנקע-כנראה גיא ההשמדה- מחצבת החול בבכובה) שבין העיירה מיסכאיש (הכוונה לעיירה נישכיו שמצפון לקובל) לקובל. שם חפרו קברי אחים גדולים. לשם הביאו את האנשים ומייד החלו לירות. שם עוד נשא הרב מבריסק (הכוונה כנראה לרבי מטריסק) דרשה נגד הגרמנים.

מייד כשהחלו היריות, הפילו עצמם חברי'ה לתוך הבור בעודם בחיים (מהדברים משתמע שהעד היה אחד מהם). לפנות בוקר הם חילצו את עצמם מהבור. הם היו מכוסים לגמרי בדם. כאשר הם זחלו מהבורות, הבחין בהם מרחוק גרמני שעמד שם. הם ניגשו אליו ואז הוא אמר להם: "אתם יהודים ארוורים. לא יכולתם להרוג 50 גרמנים ו-50 אוקראינים? הרי הייתם אלפים ובכל זאת לא עשיתם מאומה ונתתם שיירו בכם. בירחו מכאן מהר ככל האפשר!"